- ग्रंथकार परिचय -

श्री समन्तभद्राचार्यांचा परिचय-

जैन समाजाचे प्रतिभाशाली आचार्य, समर्थ विद्वान् व पूज्य अशा महान् सत्पुरुषांमध्ये भगवान् समन्तभद्रस्वामींचे स्थान फार मोठे आहे. त्यांच्या नांवाचा ज्यास परिचय नाही, असा जैन विरळा. तरी पण त्यांच्या पवित्रतम जीवनकथेचा व निर्मल गुणांचा मात्र समाजातील बहुवंश भागाला परिचय नाही ही गोष्ट खरी. ज्यांना जिनशासनाचा प्रणेता- `प्रणेता जिनशासनस्य` असे श्रवणबेळगोळच्या शिलालेखात म्हटले आहे, अशा धर्मनेत्याच्या जीवनवृत्तान्ताविषयी एवढे अज्ञान असावे ही अत्यंत खेदाची गोष्ट आहे. त्या बाबतीत आजपर्यंत अनेक प्रकारांनी जैनेतिहासकारांनी शोध करण्याचा प्रयत्न केला पण त्यात त्यांना यश आले नाही.

पितृकुल व गुरुकुल

स्वामी समन्तभद्रांच्या बाल्यकालाची अथवा गृह-जीवनाची काहीच माहिती उपलब्ध नाही. त्यांच्या मातापित्यांच्या नांवाचा उल्लेखही मिळत नाही. `आप्त-मीमांसा` नामक एका प्राचीन ताडपत्रावर लिहिलेल्या ग्रंथात -

``इति फणिफणा मण्डलालंकारस्योरगपुरस्याधिपसूनोः श्रीस्वामिसमन्तभद्रमुनेः कृतौ आप्तमीमांसायाम् ।``

असा उल्लेख आहे. त्यावरुन ते क्षत्रिय राजकुलात उत्पन्न झालेले राजपुत्र होते व त्यांचे पिता फणिफणामण्डलात्नर्गत उरगपुराचे अधिपती होते. उरगपूर ही त्यांची जन्मभूमी अथाव बाल्यकालभूमी असावी.'राजावली कथा' नांवाच्या कन्नड ऐतिहासिक ग्रंथात त्यांचा जन्म 'उत्कलिका' नामक गावी झाल्याचा उल्लेख आहे. यावरून ते गाव बहुतेक 'उरगपुर' विभागातच असावे. 'उरगपुर' हे 'उरैयूर' याचेच संस्कृत भाषेतील श्रुतिमनोहर रूप असावे. ते 'चोळ' राजाचे सर्वात प्राचीन राजधानीच शहर, कावेरी नदीच्या किनाऱ्यावर वसलेले असून त्या काळी त्याचा बंदर म्हणूनही उपयोग होत असावा.

श्री समन्तभद्रांचा 'स्तुति-विद्या' अथवा 'जिवनस्तुतिशतं' या नावाचा एक अलंकार ग्रंथ आहे. त्यात 'गत्वैकस्तुतमेव' या नावाचे एक पद्य असून त्यात कवी व कविकाव्याच्या नांवाचा उल्लेख आहे. ते चित्रबद्ध काव्य असल्याने अनेक कमलपुष्पकारात रचले गेले आहे. या पद्यो सहा विभाग (आरे) करून भोवती नऊ गोलांची रचना केली आहे. त्या श्लोकात जे शब्द आहेत त्यावरून 'शांतिवर्मकृत' 'जिनस्तुतिशतम्' अशी दोन पदे निघतात. यावरून तो ग्रंथ 'शांतिवर्मा' यांनी रचला असावा व शांतिवर्मा हे नांव श्री समन्तभद्राचे मुनिपद धारण करण्याअगोदरचे त्यांच्या मातापित्यांनी ठेवलेले असावे. 'वर्मन्' या शब्दावरून त्रियवंशाचा बोध होतो. कदंब, गंग व पल्लव वगैरे वंशात कित्येक राजांची नांवे 'वर्मान्त' नाम धारण करणारी आहेत. कदंब वंशात 'शांतिवर्मा' नांवाचा एक राजा होता.

पितृकुलाप्रमाणे त्यांच्या गुरुकुलाचाही शोध लागणे दुरापास्त झाले आहे. त्यामुळे त्यांचे गुरू कोण होते हे समजण्यास मार्ग नाही. त्यांच्या कोणत्याही ग्रंथात प्रशस्ती लिहिलेली नाही. त्यांच्या पश्चात झालेल्या अनेक आचार्यांच्या ग्रंथातही त्यासंबंधी उल्लेख नाही. ते मूलसंघ आचार्यपरंपरेतील एक प्रधान आचार्य होते एवढा उल्लेख फक्त मिळतो.

विक्रमाच्या १४ व्या शतकातील विद्वान कवी 'हस्तिमल्ल' व 'अप्पप्पार्य' यांनी 'श्रीमूलसंघव्योमेन्दु:' अर्थात् मूलसंघरूपी आकाशातील चन्द्र या विशेषणाने त्यांना भूषविले आहे.

याशिवाय श्रवणबेळगोळच्या शिलालेखावरून (नं. ६४) श्रीभद्रबाहु श्रुतकेवलीचे शिष्य चंदगुप्त; चंद्रगुप्ताचे शिष्य पद्मनंदी अथवा कोंडकुंदमुनि; त्यांचे शिष्य उमास्वाति अपरनाम गृध्द्रपिच्छाचार्य व त्यांचे शिष्य बलाकपिच्छ अशा महान् आचार्यांच्या वंशपरंपरेतील ते होते यात शंका नाही.

याप्रमाणे स्वामी समन्तभद्रांच्या पितृकुलाचा व गुरूकुलाच्या जरी निश्चित निर्णय करता येत नसला, तरी या गौण बाबीकडे दुर्लक्ष करून त्यांच्या गुणाकडे पाहू जाता, ते जैन आचार्यपरंपरेतील अत्यंत मोठे व कीर्तिमान आचार्य होते याविषयी शंका राहात नाही. त्यांची कीर्ती त्यांच्या गुरूकुल अथवा गणगच्छाहून अधिक होती. त्या कीर्तीने पितृकुलालाही उल्लंघिले होते. म्हणून योग्य साधनांच्या अभावी त्यांच्या गुरूकुलाचा शोध न लागला, तरी त्यांनी स्वत:भोवती जे वैशिष्ट्यपूर्ण वलय निर्माण करून घेतले त्याचा विचार करू.

गुणपरिचय

श्रवणबेळगोळ शिलालेखात "गुणतो गणीश:" असे एक विशेषण त्यांना दिलेले आहे. त्यावरून गुणांच्या अपेक्षेने 'गणीश' म्हणजे संघाधिपती - आचार्यांच्या ईश्वर असा अर्थ निघतो. "समंतभद्र" म्हणजे अंतर्बाह्य सर्वत्र भद्रस्वरूपी भद्र शब्दाचे कल्याण, मंगल, शुभ, ज्येष्ठ, साधु, मनोज्ञ, क्षेम, प्रसन्न व सानुकम्प इत्यादि अर्थ होतात. अर्थात् समंतभद्र हे इतक्या सर्व अर्थांनी सार्थ नाम होते असे म्हणावे लागते. भद्रपरिणामी, भद्रवाक्, भद्रव्यवहारी, भद्रदर्शन, भद्रार्थ, भद्राश्लोकी अशा समंतभद्राकडे जे लोक येत ते भद्रपरिणामी होऊन जात. म्हणूनच कदाचित दीक्षासमयी त्यांना समंतभद्र असे नांव दिले गेले असावे, अथवा नंतरही गुणावरून हे सार्थ नांव मिळाले असावे. ते मोठे योगी, त्यागी, तपस्वी व तत्त्वज्ञानी होते यात मुळीच शंका नाही. ते स्वत: ध्यानाध्ययनमग्न राहून इतरांचे अज्ञान नाहीसे करीत. जैनधर्म व जैन सिद्धान्तातील अध्यात्मवादाचे ते मर्मज्ञ असूनही तर्क-व्याकरण, छंद-अलंकार, काव्यकोषादिक व्यावहारिक विभागातही पूर्णतया निष्णात होते व संस्कृत, प्राकृत, कन्नड व तमिळ इत्यादि भाषांमध्ये पारंगत होते. विशेषत: संस्कृत भाषेवरील प्रेम आणि प्रभुत्व तर असामान्य होते. त्या भाषेतील त्यांची असाधारण योग्यता ही आजच्या विद्वानांच्याही लक्षात आली आहे. एका 'स्तुतिविद्या' ग्रंथावरूनही त्यांच्या अद्वितीय शब्दाधिपतित्वाची कल्पना येते. त्यांचे आजपर्यंतचे सर्वच ग्रंथ संस्कृत भाषेत आहेत. कन्नड भाषेतही त्यांनी ग्रंथरचना केली असावी. कारण तत्कालीन व त्यानंतरच्या त्या भाषेतील विद्वानांनी त्यांची प्रशंसा केली आहे. तमिळ प्रदेशात त्यांची जन्मभूमी असल्यामुळे आणि तामिळ ही त्यांची मातृभाषा असल्यामुळे त्या भाषेतही त्यांची ग्रंथरचना होणे स्वाभाविक आहे, तरी संस्कृत साहित्यावर त्यांचा अतुल प्रभाव होता. दक्षिण भारतात उच्च कोटीच्या संस्कृत ज्ञानाला उत्तेजन देण्यात व त्याचे प्रसारण करण्यात त्यांनी फारच मोठी कामगिरी केली. संस्कृत साहित्याच्या इतिहासाला त्यांच्या नांवाचा विसर वैशिष्ट्यपूर्ण आणि विशेष वळण घेणारा ठरला यात शंका नाही.

ज्यावेळी बौद्धांचा नैरात्म्यवाद, शून्यवाद, क्षणिकवाद यांचा अत्यंत जोर होता व त्याच्या प्रसारामुळे जनता आपल्या तत्त्वापासून चलित होण्याचा प्रसंग उत्पन्न झाला होता, त्यावेळी दक्षिण भारतात त्यांचा उदय झाला आणि त्यांनी आजन्म त्या वादाविरूद्ध झगडण्यात अत्यंत परिश्रम केले. ही गोष्ट अत्यंत महत्वाची व चिरस्मरणीय होती.

यामुळेच श्री शुभचंद्रार्यांनी आपल्या पांडवपुराणात त्यांना "भारतभूषण" या उपाधीने संबोधिले आहे. समन्तभद्रांची योग्यता असीम होती, त्याजमधील कवित्व, गमकत्व, वादित्व आणि वाग्मित्व या चार गुणांनी त्यांच्या असाधारण योग्यतेची थोडीशी कल्पना येण्यासारखी आहे. या चारही गुणामागील त्यांची, अप्रतिम प्रतिभा व त्यातून निर्माण झालेले त्यांचे साहित्य यामुळे त्यांची कीर्ती दिगंत ठरली. भगवज्जिनसेनाचार्य महापुराणात त्यांच्या गुणाबद्दल पुढीलप्रमाणे उल्लेख करतात.

कवीनां गमकानां च वादिनां वाग्मिनामपि। यशः सामंतभद्रीयं मूर्ध्नि चूडाणीयते ।।४४।।

जिनसेनासारख्या कविश्रेष्टांनी समन्तभद्रांच्या कीर्तीला चूडामणि रत्नाची उपमा द्यावी यावरून त्यांच्यावर समंतभद्रांच्या वरील चारही गुणांचा प्रभाव किती मोठा पडला होता हे दिसून येते. समंभद्रांच्याबद्दल असलेला आदर आणि भक्ती जिनसेनांच्या मुखातून वरील अनुष्टुप् रूपाने जणु साकार झाली आहे.

अकराव्या शतकातील महाकवी, वादिराजसूरि, ज्ञानार्णवकर्ते श्री. शुभचंद्राचार्य, अलंकार- चिंतामणीचे कर्ते अजितसेनाचार्य, वरांगचरित्राचे कर्ते श्री वर्धमानमुनि, हनुमानचरित्राचे कर्ते ब्रह्माजितसेन इत्यादि आचार्यांनी त्यांच्या गुणांचा प्रकर्ष आपापल्या ग्रंथात नमूद केला आहे. त्याचप्रमाणे श्री वादीभसिंहसूरिकृत गद्यचिंतामणि ग्रंथात आणि श्रवणबेळगोळच्या नंबर १०५ (२५४) च्या १३ व्या शतकातील शिलालेखात त्यांच्या कार्याची आणि गुणांची स्तुती केली आहे. या सर्व गोष्टीवरून जैन साहित्यिकांच्या परंपरेत त्यांचे स्थान किती असामान्य होते याची सहज कल्पना येते.

स्वामी समंतभद्रांच्या वादपटुत्वाबद्दल त्यांचे विरोधी सुद्धा प्रशंसोद्गार काढीत. त्यांच्या अप्रतिहत वादशक्तीचा परिणाम प्रतिवादीवर इतका होत असे की त्यांना त्यावर निरुत्तर व्हावे लागे. त्यांचे वादक्षेत्र केवळ दक्षिणच नव्हते तर ते भारतव्यापी बनले होते. वा घालणे या गुणाला त्यांच्या दृष्टीने लौकिक महत्व नव्हेत. त्या विजिगीषु वृत्ती नव्हती. लोकातील तत्त्वविषयक ऐकांतिक अज्ञानाचे निरसन करून त्यांची यथार्थ सत्यमार्गाकडे प्रवृत्ती करावी हा त्यांचा हेतू असे म्हणून त्यांनी सारा भारतवर्ष आपले लीलास्थळ बनविले होते. तत्कालीन पद्धतीप्रमाणे अहंमन्य पंडितांनी गजबजलेल्या शहराना थेट भेट देत. राजाश्रित विद्वानांना भेरीताडन करून आव्हान देत आणि वादासाठी आलेल्या पंडितांना पराभूत करून परत पाठवीत अगर शिष्य बनवून घेत. स्याद्वाद पद्धतीच्या त्यांच्या तत्त्वसिद्धांत-प्रतिपादनावर लोक इतके मुग्ध होऊन जात की, कोणाही महान पंडिताला त्या उलट एक शब्दही उच्चारण्याची हिम्मत होत नसे. त्यांच्या भारतव्यापी वादविहारासंबंधी आराधना-कथाकोषात एक श्लोक आहे तो असा - पूर्वं पाटलिपुत्रमध्यनगरे भेरी मया ताडिता। पश्चान्मालवसिन्धुढक्कविषये कांचीपुरे वैदिशे।। प्राप्तोहं करहाटकं बहुभटं विद्योत्कटं संकटं। वादार्थी विचाराम्यहं नरपते शार्दूलविक्रीडितम्।।

यावरून पाटलीपुत्र (पाटणा), मालफ, सिंधु, ढक्क (पंजाब), कांचीपुर (कांजीवरम्), वैदिश (भिलसा) हे मुख्य प्रदेश त्यांच्या वादाचे असू त्याठिकाणी त्यांनी वादाची दवंडी दिली होती आणि तेथे ते वादशार्दूल ठरले होते असे सिध्द होते.

श्री समंतभद्रासंबंधी ते पदर्धिकऋध्दिधारी होते असा उल्लेख सापडतो. अर्थात त्यांना ध्यानप्रभावाने इतर जीवमात्रांना बाधा न पोहोचविता गमन करण्याची शक्ती प्राप्त झाली होती असे खालील वाक्यांशावरुन दिसते.

समन्तभद्राख्यो मुनीर्जीयात्पदर्द्धिक: (विक्रांत कौरव)

समंतभ्द्रार्थी जीयात् प्राप्तपदर्धिदक: (जिनेंद्रकल्याणाभ्युदय)

समंतभद्रस्वामिगळु पुनर्दीक्षेगोण्डु तपस्सामर्थ्यदिं चतुरंगुलचारणत्वमं पडेदु । (राजावलिकथे)

यांचा विशेष "स्याव्दादविवेचन-पध्दति" हा गुण विद्वानांना असामान्य वाटण्यासारखा आहे. या विवेचनपध्दतीत वस्तूचे सत् स्वरुप सिध्द करताना ऐकांतिक पध्दतीमुळे जे दोष निर्माण होतात ते नाहीसे करण्याची अपूर्व शक्ती आहे. त्यामुळे अशा वादपध्दतीवर पक्षपातीपणाचा आरोप कधीच करता येत नसे. ते मूलत:च परीक्षाप्रधानी व तार्किक असल्यामुळे "बाबावाक्यं प्रमाणं" मानण्याचा उपदेश देत नसत. तसेच कोणताही सिध्दांत बलात्काराने दुसर्यांच्या गळी उतरविण्याचा प्रयत्न करीत नसत. सर्व विद्वानांनी निष्पक्ष दृष्टीने स्वपर-सिध्दांताचा विचार करून समन्वयबुध्दीने आपले मत निश्चित करावे अशी त्यांची इच्छा असे. विशेषत: कोणत्याही वस्तूचा एकाच दृष्टीने विटचार न करता, त्या पदार्थाच्या अनेक अंगाकडे दृष्टी ठेवून विचार करण्यानेच तिचे खरे स्वरूप समजते. कारण वस्तू अथावा पदार्थ अनेक धर्मात्मक, अनेक अंगात्मक असल्याने त्यातील एकाच धर्माचे वा अंगाचे वर्णन एकांगी ठरते म्हणून ते सदोष असते. वस्तू अनेक धर्मात्मक आहे हे स्याद्वादाचे मुख्य तत्व आहे. तत्कालीन विद्वानांना ही स्याव्दादी दृष्टी देण्याचे कार्य श्री समंतभद्रांनी केले म्हणूनच त्यांच्या वादपध्दतीला स्याद्वाद विवेचन पध्दती असे नांव दिले जाते. ही दृष्टी येण्यासाठी आणि अन्य मतातील दोष बारकाईने शोधून काढण्यासाठी त्यांनी केवढा अभ्यास व बुध्दिप्रकर्ष केला होता याची कल्पना येण्यासारखी आहे. यांच्या कालातच स्याद्वादविद्याचा विशेष विकास झालेला दिसतो. यांनीच स्याव्दादविद्याला विशद व व्यवस्थित रूप दिले, यांच्या आधीचा कोणताही ग्रंथ केवळ याच विषयाला वाहिलेला दिसत नाही. "आप्तमीमांसा" अथवा "देवागमस्तोत्र" हा नवा काल निर्माण करणारा ग्रंथ आहे. जैन साहित्यात याच्या तोडीचा दुसरा कोणताही ग्रंथ आज उपलब्ध नाही. म्हणून यांच्यानंतर होणाऱ्या अनेक आचार्यांनी यांना स्याद्वाद-विद्याग्रगुरू , स्याद्वादविध्याधिपती, स्याद्वादशरीर व स्यद्वादमार्गाग्रणी अशी विशेषणे देऊन त्यांचे स्मरण केले आहे.

समंतभद्रांची वक्तृत्वशक्तीही अपूर्व होती. तन्नारायणपट्टण तालुक्यातील शके १०४७ मध्ये लिहिलेल्या नंबर १४९ व्या शिलोखात समंतभद्रांना "श्रुतकेवीची संतानपरंपरा उन्नत करणारे व सर्व विद्यांचे निधि" अशे म्हटले आहे.

श्रुतकेवलिगळु पलवरुम् अतीतर् आदु इम्बलिके तत्सन्तोनोन्नतियं समंतभद्र व्रतिपरत्तलेंदरु समस्त विद्यानिधिगळ् ।

असा उल्लेख बेलूरच्या रामानुजाचार्यांच्या मंदिराच्या छतावरील संवत् १०५९ मध्ये लिहिलेल्या शिलालेखात आहे. या दोन उल्लेखांवरुन स्वामी समंतभद्रांनी या कालिकालात जैन मार्गाची अर्थात् स्यायद्वादशासनाची असाधारण उन्नती केल्याचे दिसून येते. नगर तालुक्याच्या ३५ व्या शिलालेखात भद्रबाहु श्रुतकेवली नंतर कलिकाल-प्रवेश-प्ररंभी यांना 'कलिकाल-गणधर' व 'शास्त्रकर्ता' म्हटले आहे. यावरुन त्यांच्या योग्यतेची कल्पना येईल. श्रीमद् अकलंकदेव, विद्यानंद, जिनसेव वीरनंदी, नरेन्द्रसेन इत्यादी महान आचार्यांनी श्री समंतभद्रांच्या अनेक अप्रतिम गुणांची स्तुती केली आहे. श्री जिनसेनाचार्यांनी तर शके ७०५ मध्ये समाप्त केलेल्या आपल्या हरिवंश पुराणात जीवसिध्दि प्रकरणांसंबंधी लिहितांना म्हटले आहे -

जीवसिध्दिविधायीह कृतयुक्त्यनुशासनं । वच: समन्तभद्रस्य वीरस्येव विजृंभते ।। ३० ।।

युक्त्युनुशासनातील त्यांच्या वचनाला वीर भगवंताच्या वचनाची उपमा दिली आहे. यावरुन समंतभद्रांची योग्यता ध्यानात येण्यासारखी आहे.

वरील सर्व विवेचनावरुन श्री समंतभद्र आपल्या अलोकिक गुणांनी अत्यंत महनीय व पूजनीय ठरले व या गुणामुळेच त्यांची देशदेशांतरात अनन्यसाधारण कीर्ती झाली. त्यामुळेच त्यांनी 'स्वामी' पदाने लोक संबोधू लागले. इतर आचार्यांचाही कोठे कोठे 'स्वामी' म्हणून उल्लेख असला, तरी ते विशेषण यांच्या तुलनेने इतके रुढ नाही. कारण इतर गुणिवशेषणे सोडून पुष्कळ ठिकाणी आचार्यांनी या व्यक्तीचे केवळ 'स्वामी' या शब्दानेच उल्लेख केले आहेत. या शब्दावरुन त्यांची प्रतिष्ठा व महत्ता प्रकट होते. खरोखरीच ते विद्वानांचे, तपस्व्यांचे, ऋषि-मुनींचे, सद्गुणी लोकांचे, सत्कृतींचे व लोकहितैषि-लोकांचे 'स्वामी' होते यांत संशय नाही.

भावी तीर्थंकर

वरील गुणाशिवाय स्वामी समंतभद्रामध्ये दुसरा अलौकिक गुण होता. त्यांना लोकहिताची चिंता एवढी जबरदस्त होती की रात्रंदिवस त्याशिवाय दुसरा विचार त्यांच्या मनात येत नव्हता. त्यांच्या हृदयात भूतहिताची भावना व विश्वप्रामाची भावना नित्य जागृत होती.

कुटुंबातील कर्ता पुरष जसा आपल्या कुटुंबाच्या उध्दारासाठी नित्य झटत असतो तद्वत् जीवमात्रांच्या उध्दारासाठी ते सदैव सावधान असत. वस्तुतत्वाची सम्यग्अनुभूति व सम्यग्योगपरिणति या व्दारा संचित झालेले महान सातिशय पुण्य यामुळेच ते या भारतवर्षात भावी कालात धर्मतीर्थाचा प्रचार करण्यासाठी तीर्थंकाराचा अवतार घेणार आहेत, असा उल्लेख हस्तिमल्ल, ऐय्यपार्य, श्रुतसागर, नेमिदत्त इत्यादि आचार्यानी केला आहे.

मुनिजीवन व आपत्काल

श्री समंतभद्र स्वामी मुनिव्रतात राहून आपली संन्यस्त वृत्ती निर्दोष पालन करीत असताना त्यांच्यावर एक नैसर्गिक आपत्ती येऊन पडली. त्यावेळी ते तिच्यातून कसे पार पडले याची कथा हृद्यद्रावक आहे. तिचा थोडक्यात येथे उल्लेख करणे आवश्यक आहे. पंचमहापापांचा सर्वस्वी त्याग करून पंच समितीचे पालन, पंचेंद्रियांचे संयमन, चार कषायांचा निग्रह, षट्काय जीवनांची रक्षा, निद्रा स्नेह यांचा त्याग व उभे राहून एक वेळ भोजन याप्रमाणे मुनिव्रताचे २८ मूलगुण व उत्तर गुणांचे निर्दोष पालन करीत असता असता कर्माच्या उद्याने 'मणुवकहळ्ळी' गावात असताना त्याना भस्मक नांवाचा रोग झाला. प्रथमत: त्यांनी या रोगाकडे दुर्लक्ष केले. पण तो वरचेवर वाढत चालल्यामुळे त्यांना शक्ती बाहेर वेदना होऊ लागल्या. उपवासादि क्रिया करणे अशक्य झाले. भस्मक रोग शांत होण्यासाठी भरपूर स्निग्ध आहाराची सतत काही दिवस आवश्यकता असते. पण त्यांना तर नियमित एक वेळ अयाचक वृत्तीने भोजन घ्यावयाचा नियम असल्यामुळे रोगाची शांती होणे अशक्य झाले, त्यांनी धैर्याने सर्व कष्ट सहन केले. रोग शांत होत नाही व आवश्यक भोजन मिळत नाही, अशा स्थितीत शरीर दुर्बल होऊन आवश्यक दैनंदिन क्रियामध्येही अडथळा येऊ लागला त्यावेळी त्यांनी मनात विचार केला की, मुनिव्रतात राहून या रोगाचा प्रतिकार करणे हे तर अशक्य आहे. हा रोग असाध्य

आहे, निष्प्रतीकारात्मक आहे. अशा वेळी सल्लेखने शिवाय दुसरा उपाय दिसत नाही. आत्म्याच्या उध्दाराकरिता आपण हे महाव्रत घेतले, त्याचा रोगाला भिऊन त्याग कसा करावा ? असा विचार मनात चालला असताना त्यांच्या दुसऱ्या प्रतिपक्षी विचाराने त्यांना निराळेच मार्गदर्शन केले. त्यांनी विचार केला "आपण जैन-शासनाचा उध्दार करण्याचा संकल्प केला आहे. त्यामुळे लोकांचे अज्ञान व मिथ्यात्व दूर होणार आहे. लोकहिताचे हे महत्वाचे कार्य आपल्या हातून जर पार पाडावयाचे असेल तर त्यासाठी काही रोशमनार्थ मुनिपदाचा त्याग करून क्षुधा निवारणार्थ उपाय केला पाहिजे. त्यानंतर पुन: मुनिव्रत धारण करून आत्महित साधता येईल. यामुळे माझ्या ज्ञानदर्शनात काहीच फरक पडणार नाही व कोणतीच बाधा उत्पन्न होणार नाही. थोड्या कालाकपुरताच हा आपध्दर्म स्वीकारून लोककल्याण साधावे" असा विचार झाला. दोन विचारांच्या झगड्यात अखेर पहिल्या विचाराची सरशी झाली आणि मुनिव्रत न सोडता आत्मकल्याणार्थ सल्लेखना धारण करणे हेच अंतिमदृष्या हिताचे आहे अशा दृढ निश्चय करुन ते आपल्या गुरू जवळ गेले व सल्लेखनेची याचना केली, असा राजावलि-कथेत उल्लेख आहे. यावरून त्यावेळी त्यांचे गुरु ह्यात होते असे दिसते. आपल्या शिष्याची ती गोष्ट ऐकून गुरुंची मुद्रा फार गंभीर झाली. क्षणभर त्यांनी आपल्या मनाशी विचार केला व आपल्या योगज्ञानाने आपला शिष्य आल्पायुषी नाही, त्याच्या हातून जिनशासनाचा महान् उध्दार होणार आहे. त्याअर्थी अशा अकाली हा सल्लेखनेस पात्र नाही असे जाणले व त्यांनी श्रीममंभद्रास सांगितले "तुजकडून जिनशासनाच्या उध्दाराची मला फार मोठी अपेक्षा आहे. ती पूर्ण करशील अशा माझी खात्री आहे. अशा वेळी मी तुला सल्लेखनेची आज्ञा देऊ शकत नाही. उलट माझी तुला अशी आज्ञा आहे की, हा भस्मक रोग शांत होईपर्यंत तू जेथे व त्या वेषात राहणे इष्ट वाटेल तसे, त्या वेषात राहून यथेच्छ आहार घ्यावा. थोड्या काळात रोग शांत झाल्यानंतर पुन्हा मुनिव्रत धारण करावे. " याप्रमाणे गुरुंची आज्ञा झाली. ती प्रमाण मानून त्यांनी सल्ललेखनेचा विचार रहित केला व सर्वांगाला भस्म फासून जटाधारी कुलिंग साधूचा वेष घेतला. त्यावेळी त्यांना अंतरंगात फार दु:ख झाले. आराधना कथाकोषात कथाकोषकारांनी त्यावेळी ते केले शोभले याचे वर्णन एका श्लोकात पुढीलप्रमाणे केले आहे.

अंत:स्फुरितसम्यक्त्वो बहिर्व्याप्तकुलिंगक: । शोभितो सौ महाकान्ति: कर्दमाक्तो मणिर्यथा ।।

बाह्यांगी भस्म व अंतरंघात सम्यग्दर्शनादि दिव्य प्रकाश यामुळे चिखलाने माखलेल्या अत्यंत ते: पुंज रत्नासारखे ते दिसत होते.

राजावलि कथेप्रमाणे ते मणुवकहळ्ळी गावाहून निघून कांचीला शिवकोटी राजाच्या भीमलिंग नांवाच्या शिवमंदिरात गेले. राजाला आशीर्वाद दिला. साधूंची ती भव्य व भद्राकृति मुद्रा पाहून राजा विस्मित झाला. त्यांने 'शिव' समजून त्यांना नमस्कार केला. महाराजांनी तेथील धर्मव्यवस्थेबाबत विचारणा केल्यावरून राजाने शिवभक्ति, शिवाचार, मंदिर-निर्माण यांचा परिचय देऊन, या मंदिरात दररोज बारा खंडुग (सुमारे ४० शेर, ८० भाराचा शेराने) भात नैवेद्यासाठी दिला जातो असे सांगितले. त्यावरुन महाराजांनी, 'तुमचा तो नैवेद्य मी शिवार्पण करतो म्हणजे प्रत्यक्ष ईश्वराकडून खाववून दाखिवतो' असे सांगून सर्वांना बाहेर जाण्यास सांगितले व दार बंद करुन घेतले. सर्व लोक बाहेर गेल्यानंतर ते सर्व अन्न त्यांनी खाऊन टाकले व दरवाजा उघडून सर्वांना आत बोलावून तुमचा सर्व नैवेद्य महादेवाने भक्षण केला असे सांगितले. हे ऐकून व पाहून राजास आश्चर्य वाटले. पहिल्या दिवसाचा आहार त्यांच्या झठराग्नीने पचविला. त्यामुळे रोगाची अल्पांशाने तृप्ती झाली. त्यामुळे दुसऱ्या दिवसाच्या नैवेद्यातून थोडासा आहार शेष राहिला. याप्रमाणे क्रमाने दररोज अधिकाधिक आहार शिल्लक राहात असलेला पाहून राजास संशय उत्पन्न झाला. त्याने

पाचव्या दिवशी देवळाला गराडा घालून दरवाजा उघण्याची आज्ञा दिली. राजसेवकांची धडपड ऐकून यापुढे आपणांवर उपसर्ग प्राप्त होणार असे समजून तो निवृत्त होईपर्यंत त्यांनी अन्नपाण्याचा त्याग केला व एकाग्रचित्ताने चतुर्विषति तीर्थकारांची स्तुती करण्यास प्रारंभ केला. आदिभगवंतापासून यथाक्रम स्तुती चालू असता अष्टम तीर्थकर चंद्रप्रभू यांच्या स्तुतीसमयी त्यांची दृष्टी भीमलिंग मूर्तीकडे गेली. तो त्याठिकाणी त्यांना चंद्रप्रभू भगवंताची प्रकाशमान चंद्रलाछंनयुक्त अशी स्फटिकमाणे मूर्ती दिसून आली. हे पाहून त्यांनी देवळाचा दरवाजा उघडला व आपण शेष तीर्थकरांची स्तुती करण्यात गढून गेले. दरवाजा उघडताच शिवकोटी राजा आत आला. ते दृश्य पाहून आर्श्चयचकित झाला. त्याचे ह्रदयपरिवर्तन झाले व त्याने आपला धाकटा भाऊ शिवयान यासह योगिराज समंतभद्र यांना साष्टांग नमस्कार घातला स्तुती पूर्ण झाल्यानंतर समंतभद्रांनी त्या दोघांना आशीर्वाद दिला व धर्माचे सत्य-स्वरूप समजावून दिले. शिवकोटि राजाला वैराग्य प्राप्त झाले. त्याने आपल्या श्रीकंठ नामक मुलाला राज्य देऊन आपल्या भावासह मुनिराजाजवळ दीक्षा धारण केली त्यामुळे अनेकानी अणुव्रत धारण केली.

याप्रमाणे श्री समंदभद्र थोड्याच अवधीत रोगमुक्त झाले व आपत्काल संपला. नंतर प्रायश्चितपूर्वक त्यांनी पुन्हा जैन-मुनिदीक्षा घेतली. आठशे वर्षापूर्वी (शके सवंत १०५०) लिहिलेल्या श्रवणबेळगोळ येथील ६४ व ६७ च्या शिलालेखात या कथेचा थोड्यात उल्लेख केला आहे.

वंद्यो भस्मकभस्मसात्कृतिपटुः पद्मावतीदेवता, दत्तो-दात्-पद-स्वमंत्र-वचन-व्याहूतचंद्रप्रभः ।
आचार्यस्य समंत भद्रगणभृद्येनेह काले कलौ, जैनं वर्त्म समंतभद्रमभवद्भद्रं समन्तान्मुहुः ।।

ग्रंथ समृध्दि

श्री समंतभद्रांनी रचलेल्या सर्व ग्रंथांची सविस्तर माहिती देणे हे स्थालाभावी अशक्य आहे. तरी त्यांनी रचलेल्या ग्रंथांची केवळ नांवे देऊन हा परिचय समाप्त करू. १ आप्तमीमांसा, २ युक्त्यनुशासन, ३ स्वयंभूस्तोत्र, ४ जिनस्तुति शतक, ५ रत्नकरण्ड उपासकाध्ययन, ६ जीविसध्दि, ७ तत्त्वानुशासन, ८ प्राकृत व्याकरण, ९ प्रमाणपदार्थ, १० कर्मप्राभृत टीका व ११ गंधहस्ति महाभाष्य इत्यादी महाग्रंथाची स्वामींनी रचना केली आहे.

वरील आचार्यांचा परिचय पंडितवर जुगलकिशोर मुख्त्यार, सरसावा यांनी माणिकचंद ग्रंथमालेत प्रसिध्द झालेल्या रत्नकरण्ड श्रावकाचाराच्या भूमिकेवरून अनुवादित केलेला आहे.

ब्र. जीवराज गौतमचंद